

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILAR NUTQINI O'STIRISHDA INTERFAOL METODLAR

Jamila Akbarova Xasanboy qizi

Andijon viloyati Baliqchi tumani 8-maktabning

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qitish jarayonida asosiy vazifalardan biri nutq o'stirishdir. Birinchi sinfda „Alifbe'ni o'rgatish davrida harflar talaffuzi, so'zlarni bo'g'inlarga bo'lib o'rgatish, harf birikmalari “ch”, “sh”, “ng” tutuq belgisi [‘], bundan tashqari “h” va “x” harflarini ajrata olish haqida ko'rgazmalar, rangli rasmlar hamda multimedialar asosida to'g'ri tushunchalar berilsa, buning samarasi yuqori bo'ladi. Mazkur maqolada aynan yuqorida ta'kidlangan muammolarni interfaol metodlar yordamida isloh etish masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: nutq, psixologiya, boshlang'ich ta'lim, nuqson, rasmlar o'yinlar, mashg'ulotlar, nutq rivojlantirish.

Nutq – kishi faoliyatining turi, til vositalari asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o'zaro aloqa va xabar, o'z fikrini his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta'sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishi faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O'quvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olish qurolidir.

Nutq o'stirish nima? Agar o'quvchi va uning tildan bajargan ishlari ko'zda tutilsa, nutq deganda tilni har tomonlama (talaffuzi, lug'ati, sintaktik qurilishi, bog'lanishli nutqni) faol amaliy o'stirish tushuniladi. Agar o'qituvchi ko'zda tutilsa, nutq o'stirish deganda, o'quvchilarning tili talaffuzi, lug'ati, sintaktik qurilishi va bog'lanishli nutqni faol egallashlariga yordam beradigan metod va usullarni qo'llash tushuniladi. Shuning uchun ham grammatika va imlo dasturi tovushlar va harflar, so'z, gap, bog'lanishli nutq

kabi qismlarni o'z ichiga oladi. Birinchi sinfda qabul qilingan bolalar orasida nutqida nuqsoni bor o'quvchilar ham uchraydi. Ular ko'pincha "P", "Q", "S", "SH" kabi harflarni talaffuz qilishda qiynalishadi. Ular bilan boshlang'ich sinf o'qituvchisi, maktab psixologi bilan hamkorlikda maxsus o'yinli, nutq o'stiruvchi mashg'ulotlar olib borishi lozim.

1-4 sinflardagi O'qish darslarini asosiy vazifalaridan biri – o'quvchilarni ifodali o'qishga o'rgatish, shu bilan birga, nutqni rivojlantirishdir. O'qigan yangi ertak, hikoya, she'rlarni ifodalash imkoni berilishi asosida nutq rivojlantirishdagi motivi ham shakllanadi. O'quvchilarda og'zaki nutqni bayon qilish osonroq, lekin yozma nutqni bayon qilishda biroz qiynalishi mumkin. Yozma nutqning rivojlantirish uchun ularni ona tili darslarida diktant yozishda chiroyli, bexato, to'g'ri bog'lanish qoidalariga rioya qilishga yo'naltirilsa, yuqori sinfda ta'lim olishlari uchun yaxshi samara beradi. Dars yangi kuzatishlar, tadbirlar, rangli rasmlar, kitob taqdimoti, rolli o'yinlar orqali olingan ma'lumotlar asosida tuzilsa, o'quvchi nutqi mazmunli bo'ladi. Shu bois "Boshlang'ich sinf ta'lim fan oyli" tadbiri doirasida maktabimizda boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida "Kitobimoftobim", "Biz al- xorazmiy izdoshlarimiz", "Tabiat bag'riga sayohat nomli tadbirlar", "Hunarhunardan rizqing unar" mavzusida insholar tanlovi, "Qarisi bor uyning parisi bor" nomli sahnaviy chiqishlar o'tkazilishiga asosiy e'tibor qaratildi. O'qituvchi bolalar bilan ishlashda ularning nutqini o'stirishga intilar ekan, diktant, bayon, insho uchun materiallarini puxta tayyorlash, har bir darsni ko'rgazmali vositalar asosida o'tishi lozim. Bunda o'quvchinig harakteri inobatga olinadi. Men ham, masalan, "R" harfi talaffuzida qiynalayotgan bolalar bilan ishlashda "R" tovushiga oid materiallarni to'plab, shu asosda ish olib boraman. Bolaga "-ar", "-ir" talaffuzidan ko'ra "-er", "-o'r" talaffuzi osonroq . U nutqdan sirg'alib chiqayotgan tovush orqali "R" harfini "ertak", "ertalab" kabi so'zlar orqali nutqiy mashqlar olib boraman. Shu so'zlar ishtirokida tez aytish, rangli rasmlar mazmunini so'zlab berish, diktant yozish, she'r yodlash asosida o'quvchi nutqi asta- sekin rivojlanadi. Hozir o'qitayotgan sinfimdagi bir o'quvchim 1-sinfga qabul qilinganda "K", "Q" harflarini "T" deb tallafuz qilar edi.O'quvchi bilan ishlash

jarayonida “T” deb tallafuz qilar edi. O‘quvchi bilan ishlash jarayonida “Q” harfiga oid so‘zlar bilan mashg‘ulotlar olib bordim.

O‘quvchilar nutqini o‘stirish uchun bir necha shartlarga rioya qilish zarur.

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab bo‘lishi zarur. O‘quvchilar nutqini o‘stirishning metodik talabi o‘quvchi o‘z fikrini, nimanidir og‘zaki yoki yozma bayon qilish xohishini va zaruriyatini yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, materiali bo‘lishi lozim. Bu material qanchaliq to‘liq, boy, qimmatli bo‘lsa, uning bayoni shunchalik mazmunli bo‘ladi. Shunday ekan, o‘quvchilar nutqini o‘stirishning ikkinchi sharti nutqqa oid mashqlarning materiali haqida bo‘lib, o‘quvchi nutqi mazmunli bo‘lishi uchun g‘amxo‘rlik qilish hisoblanadi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so‘z va so‘z birikmalari, gap, nutq oborotlari yordamida ifodalansagina tushunarli bo‘ladi. Shuning uchun nutqni mavaffaqiyatli o‘stirishning uchinchi sharti – nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi. O‘quvchilarga til namunalarini berish, ular uchun yaxshi nutqiy sharoit yaratish zarur. Nutqni eshitish va undan o‘z tajribasida foydalanish natijasida bolalarda ta’lim metodikasiga asoslanadigan ongli ravishda tilni sezish shakllanadi.

Nutq o‘stirishning metodik sharti nutqiy faoliyatning keng tizimini yaratish, ya’ni, birinchidan, yaxshi nutq namunasini idrok etish, ikkinchidan, o‘rgangan til vositalaridan foydalanilib, o‘z fikrini bayon etish uchun sharoit yaratish hisoblanadi. Bola tilni nutqiy faoliyat jarayonida o‘zlashtiradi. Buning o‘zi yetarli emas, chunki u nutqni yuzaki o‘zlashtiradi. Nutqni egallashning qator aspektlari bor. Bular quyidagilar hisoblanadi:

1. Adabiy til me’yorlarini o‘zlashtirish. Maktab o‘quvchilarni adabiy tilni sodda so‘zlashuv tilidan, sheva va jargondan farqlashga o‘rgatadi. Adabiy tilning badiiy, ilmiy, so‘zlashuv variantlari bilan tanishtiradi.

2. Jamiyatimizning har bir a’zosi uchun zarur bo‘lgan muhim nutq malakalarini, ya’ni o‘qish va yozish malakalarini o‘zlashtirish. Bu bilan o‘quvchilar yozma nutqning xususiyatlarini, uning og‘zaki – so‘zlashuv nutqidan farqini bilib oladi.

3. O'quvchilar nutq madaniyatini takomillashtirish. Til jamiyatdagi eng muhim aloqa vositasidir. Tilning mana shu ijtimoiy ahamiyatlaridan kelib chiqib, maktabda o'quvchilarning nutqiy madaniyatiga alohida e'tibor beriladi.

Bu vazifalarni bajarish uchun o'qituvchi o'quvchilar bilan rejali ish olib borishi lozim. Buning uchun esa o'quvchilar nutqni o'stirish ustida ishlash tushunchasiga nimalar kirishini bilib olish muhimdir.

Nutqni o'stirishda uch yo'nalish aniq ajratiladi:

- 1) so'z ustida ishlash;
- 2) so'z birikmasi va gap ustida ishlash;
- 3) bog'lanishli nutq ustida ishlash.

Ko'rsatilgan uch yo'nalish parallel olib boriladi, lug'at ishi gap uchun material beradi; so'z, so'z birikmasi va gap ustida ishlash bog'lanishli nutqqa tayyorlaydi. O'z navbatida, bog'lanishli hikoya va insho lug'atni boyitish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

O'quvchilar nutqini o'stirish o'z metodik vositalariga ega, o'zining mashq turlari bor. Bulardan eng muhimlari bog'lanishli nutq mashqlari hisoblanadi. Nutq o'stirishda izchillik to'rt shartni, ya'ni mashqlarning izchilligi, istiqboli, xilma – xilligi, xilma-xil mashq turlarini umumiy maqsadga bo'ysundirish ko'nikmasini amalga oshirish bilan ta'minlanadi. Har bir yangi mashq oldingisi bilan bog'lanadi va keyingisiga o'quvchilarni tayyorlaydi, umumiy maqsadga bo'ysungan holda yana qandaydir yangilik qo'shadi.

O'quvchilar nutqini o'stirishda aniq belgilangan bir qator talablarga rioya qilinadi:

O'quvchilar nutqi mazmundor bo'lsin. Hikoya yoki insho o'quvchilar uchun yaxshi ma'lum bo'lgan dalillar, ularning kuzatishlari, hayotiy tajribalari, kitoblardan, rasmlardan, radioeshittirish va teleko'rsatuvdan olgan ma'lumotlari asosida tuzilsagina namunali bo'ladi. Bolalar bilmagan narsa, ko'rmagan voqea hodisalar haqida yetarli tayyorgarliksiz so'zlashga yo'l qo'yilsa, nutq mazmunsiz chiqadi. Nutq o'stirish metodikasi hikoya, insho uchun materilani puxta tayyorlashni, ya'ni material yig'ish, uni muhokama qilish, to'ldirish, asosiy mazmunini ajratish, zaruriy izchillikda joylashtirishni talab etadi. Albatta, bunda o'quvchilarning yosh xususiyatlari va qiziqishlari ham hisobga

olinadi. Nutq aniq bo'lsin. O'quvchi dalillar, kuzatishlar, taasurotlarni haqiqatga mos ravishda oddiy bayon etibgina qolmay, shu maqsadning eng yaxshi til vositalaridan foydalangan holda, maxsus tasvirlar bilan ifodalashga o'rgansin. Nutq tushunarli bo'lsin. Og'zaki nutq eshituvchiga, yozma nutq esa uni o'quvchiga tushunarli bo'lishi zarur. So'zlovchi yoki yozuvchi nutqini eshituvchining yoki o'quvchining imkoniyatini, qiziqishini hisobga olgan holda tuzsa, uni hamma birdek, hech qiyinchiliksiz tushunadi.

Nutq ifodali bo'lsin. Agar nutq ifodali, ya'ni jonli, chiroyli, ishontiradigan bo'lsa, eshituvchiga yoki o'quvchiga ta'sir etadi. Og'zaki nutq eshituvchiga intonatsiya orqali ta'sir etsa, og'zaki nutq ham, yozma nutq ham tinglovchi va o'quvchiga hikoyaning umumiy ruhi, dalillar, tanlangan so'zlar, ularning emotsionalligi, tuzilgan jumla, iboralar yordamida ta'sir etadi. Nutqning tushunarli va ifodali bo'lishi har qanday shevaga xos va ortiqcha so'zlardan sof bo'lishini taqozo etadi. Yuqoridagi sanab o'tilgan talablar o'zaro bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, maktab ishlari tizimida kompleks ravishda amalga oshiriladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqi hali yavshi rivojlanmaganligi sababli ularga o'rgatishni ananaviy tarzda emas, balki turli interfaol metodlar yordamida amalga oshirish lozim. Va bu metodlar bolaning nafaqat nutqini o'stirishda balki uning nutqidagi nuqsonlarni ham to'g'irlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Adizova N. "The role of ethnotoponym in the toponym of bukhara District" International Scientific Journal Theoretical & Applied Science p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) Year: 2020 Issue: 01 Volume: 81 Published: 30.01.2020 <http://T-Science.org414-416>
2. Adizova N. Nominal description of the bukhara district. International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE) ISSN:2277-3878 Volume-, Issue-3S, October 2019.
3. Adizova N. The Main Motives and Objectives of fun genre in folklore. International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)ISSN: 2277-3878, Volume-8, Issue-3S, October 2019. –P.202-207.
4. Adizova N. Rhyme, rhythm in fun genre. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science p-ISSN:2308-4944(print) e-ISSN: 2409-0085(online) Published:09.10.2019. –P. 65-67.
5. Adizova N, Adizova N The role of the fun genre in children's spiritual development. Middle european scientific bulletin ISSN 2694-9970 Published:09.09.2020. –P.38-40
6. Adizova N, Adizova N The role of oikonyms in microtoponymis of Bukhara district . Middle european scientific bulletin ISSN 2694-9970. 09.09.2020.-P.41-43
7. Adizov Bakhtiyor Rakhmonovich, Adizova Nodira Bakhtiyorovna. Microtoponyms formed on Different bases in Bukhara District Middle European Scientific Bulletin.2021.3.12.